

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУРЖИКУ ЯК ЕЛЕМЕНТА РОЗМОВНО-ПОБУТОВОГО СТИЛЮ ТА ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ В АНГЛІЙСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Стаття присвячена розгляду характерних особливостей українського суржиків як елемента розмовно-побутового стилю та його відтворення в англійському художньому перекладі. Здійснюється аналіз цього мовного явища у перекладацькому аспекті.

Ключові слова: суржик, змішання мов, піджин, просторіччя, переклад.

Статья посвящена рассмотрению характерных особенностей украинского суржика как элемента разговорно-бытового стиля и его воспроизведение в английском художественном переводе. Проводится анализ этого языкового явления в переводческом аспекте.

Ключевые слова: суржик, смешение языков, пиджин, просторечие, перевод.

The article deals with some characteristic features of the Ukrainian surzhyk as the element of colloquial and casual style and its literary rendering into English. The phenomenon of surzhyk is analysed in translational aspect.

Key words: surzhyk, mixed languages, pidgin, colloquialisms, translation.

Про суржик вже сказано і написано багато. Але не так багато, щоб можна було його легко відтворити у перекладі. Хоча тут виникають питання, чи можлива передача українсько-російського суржиків англійською мовою? Які відбуваються зміни при відтворенні його у перекладі? Чи є певні еквіваленти в англійській мові для передачі суржиків?

Тож, досліджуючи питання суржиків в перекладацькому аспекті, перш за все необхідно звернути увагу на етимологію і особливості цього терміна.

Суржик (від стар. «суржь» – суміш різних зерен з житом, звідси «суміш мов», «змішання мов») – мова на основі поєднання різних мов, змішані слова різних мов. Побутове мовлення, в якому об'єднані лексичні елементи різних мов без дотримання норм літературної мови. Первісно, термін «суржик» вживався переважно щодо української та російської мов.

Цікавим є той факт, що суржик як мовне явище з'явився саме в тих регіонах України, де з давніх-давен було поширене світобачення якості вільних людей Центральної Європи. В козацях спільнотах порівняно з іншими спільнотами було найбільше мовних запозичень з різних мов, що безсумнівно збагачувало мову, тим самим змінюючи її. Український суржик можна порівняти з різними козацькими говірками різних областей Росії, такими, наприклад, як кубанська балачка та донський гутір¹.

З цієї точки зору суржик – це вільна мова вільних людей, обмежена догматичною лексичною та граматичною нормою. Всі мови світу, таким чином є кодифіковані та нормовані суржиків, суміші елементів стародавніх мов. Як писав В. Іваницький: «Століттями мови

¹ Гутір = говір [4].

змішувалися, людство не робило з цього проблеми» [1]. Хоча російський мовознавець-компаративіст Олег Мудрак заперечує можливість існування «змішаних мов»: «смешения языков никогда не бывает, нельзя говорить, что один язык появился из-за смешения двух других языков, такого в природе не отмечено. Условно, если вы себе представьте: взять телевизор SONY и телевизор «Изумруд», половину деталей от одного и половину деталей от другого, и собрать телевизор – это не будет работать. Это будет уже не телевизор. Радио, может, можно собрать, а телевизор – нельзя. Вот каждый язык – это отдельная система, которая сама по себе существует и развивается по своим собственным законам» [2,3].

Поняття про змішання мов відоме ще із текстів Святого Письма, де йдеться про події епохи Вавилонського Стовпотворіння. Таким чином, поняття «суржик мов», або «змішання мов» співвідноситься з поняттям «confusion linguarum». Вперше змішання мов було виділено в працях Г. Баккера (в його дисертації 1994 року та монографії 1997 року). Він і ввів термін «змішані мови» (англ. “mixed language”).

Щодо термінологічного вжитку слова «суржик» у науковому дискурсі, то тут можна констатувати вже відносну усталеність, хоча деякі соціолінгвісти заперечували його придатність до термінологізації, вбачаючи в слові присутність небажаної оцінної конотації. Наприклад, Володимир Демченко пропонував вжити термін «регіональне койне» замість «штучного, політично заангажованого та мазохістичного терміна суржик» [5:29]. Однак з пропозицією В. Демченка важко погодитись, оскільки койне за характером утворення і використання належить до іншого типу форм існування мови, ніж суржик.

Лексеми «суржик» вживають переважно на позначення українсько-російського мішання мовлення, хоча дехто з науковців переносить термін на інші види мовних гібридів. Так, культуролог Олександр Рибалко визначав штучний, компонований нині для Закарпаття «русинський язык» як «словацько-російсько-український суржик» [6:304]. Досліджуючи українську мову, що побутує в еміграційному середовищі Канади, Богдан Ажнюк виділяє з-поміж її різновидів просторіччя, або, за його визначенням, «своєрідний українсько-англійський суржик» [7:295]. Олександр Чередниченко, аналізуючи явище новітньої експансії англійської мови в українських засобах масової інформації, пише про формування суржику «нового типу, вже українсько-англійського» [8:72].

Широке трактування терміна знаходимо також у діалектолога Павла Гриценка, який зараховує до суржику не лише змішування української мови з російською, а й поєднання в усномовному спілкуванні української мови з елементами польської, румунської, словацької й угорської мов [9:18].

Слід зазначити, що тенденція до обмеження вжитку лексеми «суржик» для позначення специфічно українського явища мовної комунікації має свої підстави. Як би ми не кваліфікували цей тип мовлення, його утворено на базі української мови і територією його побутування є Україна. Виходячи з цього, Юрій Шевельов, наприклад, зараховував суржик до різновидів української мови. «Не розвинувши власного міського сленгу, – писав учений у статті «Так нас навчали правильних проізношених», написаній в 1986 р., – українська мова на Україні виробила інше своєрідне явище, що дістало там і свою власну

назву – суржик, суміш українського з російським при більш-менш довільному вживанні складників того чи того шару, де складники другої мови підносять експресію вислову. Суржик уживається широко, почасти по містах, далеко типовіше – по селах. Це живе явище, і воно заслуговує на вивчення, чого воно поки що не дочекалося на радянській Україні. Але тоді, як міський сленг націлений у майбутнє мови, прогнози щодо суржику мали б бути протилежного характеру» [10:328–329].

Звісно, дослідження суржику вимагає передусім розв'язання проблеми кваліфікації цього типу мовлення, визначення його місця в системі розмовних форм побутування в українській мові. У мовознавчих працях спостерігається тенденція розглядати суржик як одну з форм українського просторіччя. До цієї лінгвістичної категорії відносять його автори енциклопедії «Українська мова», де в статті «суржик», автором якої є О. Тараненко, зазначено: «Уживається переважно щодо українського просторіччя, засміченого невмотивовано запозиченими (внаслідок українсько-російської інтерференції) російськими елементами: *самольот, січас, строїти, займатися в школі* і т.д.» [11:665–668]. Відповідно й автор енциклопедичної статті «просторіччя» розглядає суржик як один із різновидів цієї форми існування української мови. В. Труб, аналізуючи суржик, також схиляється до кваліфікації його як просторічної форми українського мовлення, проте висловлює й певні застереження до цього: «Суржик – це спотворена, просторічна форма першої підлеглої (не домінуючої) мови, яка є результатом мало усвідомленої спроби мовця наблизитися до опанування не першої домінуючої мови» [12:52]. Далі дослідник зазначає: «Відтак суржик постає як «третя» мова. Функціонально вона співвідноситься з українським просторіччям. За нормальних обставин українське просторіччя має бути однією з підсистем української мови (так само як російське просторіччя є однією з підсистем), однак суржик не є такою підсистемою, оскільки до його складу входять елементи, які не можуть бути зареєстровані в жодному нормативному словнику української мови» [12:54].

Як бачимо, віднесення суржику до просторічних мовних форм здійснюється в координатах класифікації мовних систем, прийнятих у російській лінгвістиці. Проблему ускладнює, однак, недостатня усталеність категорії «просторіччя» в російському мовознавстві, значна розбіжність у поглядах на визначення її меж, яку демонструють навіть видання енциклопедичного типу. Зокрема, «Словник лінгвістичних термінів» Ольги Ахманової визначає просторіччя як «слова, вирази, звороти, форми словозміни, що не входять до норми літературного мовлення» [13:239].

Л. Ставицька зазначає, що «суржик – хаотична українсько-російська мішанина, макаронічне мовлення, вкраплення російських слів в український текст і навпаки» [14]. Дослідниця вважає, що саме людський фактор визначив біографію суржику. Л. Ставицька пише про суржик: «це той фактор, що перебуває на периферії й не спливає негайно у свідомості при вимовлянні вголос слова, але відзначений Д. Грінченком: «*Человек смешанной расы. Се суржик: батько був циган, а мати дівка з нашого села*». Так, саме антропоморфна семантика дала відчутний імпульс для метафоричних парадигм і оцінок, що в той чи інший спосіб здатні модифікувати поняття «нечиста мова». Побутування в Україні прізвища Суржик (потомок шлюбу представників різних рас) – переконливе свідчення стійкості людського, а отже емоційного фактора в побутуванні слова. Образний перифраз Ю. Андруховича – «кровозісне дитя білінгвізму» – органічно вписується у антро-

поморфний портрет, додає до нього ще один штрих: кровозмішання від шлюбу близьких родичів – української й російської мов...». [15:18–27]. Також Леся Ставицька наголошує, що українсько-російська взаємодія згубно позначається на культурі обох мов, насамперед через фактично недостатнє володіння кожною мовою: її лексико-фразеологічним складом, синтаксисом, словотвірним механізмом. «Інтерферентний вплив російської мови у сучасній україномовній комунікації дуже відчутний і навіряд чи буде подоланий найближчим часом. Хоча б тому, що лексикографічний, лінгводидактичний матеріал, на якому вчилася не одне покоління, акцентував не окремішність української мови, а спільні з російською мовою ознаки... Ця тенденція призвела до забуття і стирання національної специфіки української мови, до формування збідненого міжмовного стандарту, коли слова з глибин української мови сприймаються як екзотизми, нові й незрозумілі навіть для етнічних українців». [14:15].

Зразки такої мовної мішанини становили об'єкт пародіювання в українській літературі. Наші дослідження показали, що суржик відтворити в англійській мові неможливо і в будь-якому разі при перекладі втрачається розмовність, що притаманна певній території. Так, цю втрату ми можемо простежити в наступних прикладах:

1. – Під кінець вечора один якийсь тип, дегенерат кривоногий, відкликає їхню компанію бік, пропонує пошепки: «Дівочек треба? Можу влаштувати...» [16]

“*Toward the end of the evening some bowlegged degenerate calls their party aside and propositions in whispers: “Want any girls? I can fix you up”* [17].

2. – Та не подонок? – це й зараз обурюється Микола. – Годилось би йому по тикві дати, та передумали: чи варто руки бруднити? [16]

“*What a wretch!*” Mykola is indignant even now. “*We felt like smashing his face in, but decided not to dirty our hands*” [17]

3. – Смійся, смійся. А мені не до сміху, коли йдеш, а воно, пацяня яке-небудь, з першої получки причастилося і чіпляється до людей. Воно там і випило, як горобець, а скільки йому треба після цеху... Біде, дохле, валяється під кущем, хіба ж не заболить душа? Та не я тобі мати! Вчора одне з ремісничат забралосся, жовтороте, на танцмайданчик і давай до дівчат в'язнути. [16]

“*Laugh then, laugh all you want. Someone has to on patrol. You walk down the street and some young punk, drunk on his first paycheck, is annoying people. He has a sparrow's drink, it doesn't take much after day's work... Pale, sickly, lying under the bushes – doesn't it make your heart blade? I'm not about to mother him. Yesterday one of the young workers came to the dance square and began to pester the girls*”. [17]

4. – О такій порі гомінкішою стає Зачіплянка, радіоли чути, моторчики джмелять, люди перегукуються... [16]

“*At this time Zachiplianka became noiser, one could hear radios, the buzz of pumps, the shouts of people*”. [17]

У цих прикладах ми виділяємо такі слова-суржики: *дівочек*, *подонок*, *получка*, *радіоли*. Бачимо, що ці слова вжиті для експресивного забарвлення, тобто для створення стилістичного ефекту розмовності. В англійському перекладі ці слова-суржики відтворилися повністю нейтральною лексикою, семантика якої зрозуміла англomовним читачам, які, звичайно ж, не знають, що таке «получка», якщо вони ніколи не жили у радянській країні, де були створені такі умови, щоб жити від «получки» до «получки»,

тобто жити на саму заробітну платню. А в Америці чи в Англії люди мали вже тоді «чекові книжки» – «paychecks», тому перекладач використав відповідник «paycheck» до слова «получки». Що ж стосується слова-суржика «девочек», то це слово має молодіжний сленговий характер. Якщо б О. Гончар тут вжив просто «дівчат» чи «дівчину», то експресії не було б, що, в принципі, в англійському перекладі і відбулося. Далі ми виділили слово-суржик «подонок», що є також русизмом і має значення «ничтожный, вызывающий презрение человек», українською – «покидьок». Тут простежується експресивно-фамільярне забарвлення. В англійському перекладі «wretch» – це більше «негідник, безсоромник», аніж «покидьок», і вже є менш експресивним, оскільки зникає значення суржика.

Ми побачили, що переклад суржика представлений втратою експресивності та розмовності у цільовому тексті. В даному випадку перекладачеві важливо передати англійською мовою семантику тексту, щоб він сприймався англомовними читачами і був їм зрозумілий.

Те ж саме ми можемо простежити і в наступному прикладі:

5. ... *Коло вагонів цюсь заходило.*

– *Хто такі свої? Какая надобность ходитъ тут?*

– *На станцію йдемо....*[18]

... *Somebody by the cars began to move.*

“ *Who are you? What sort of a person walks around here?”* [19]

З прикладу бачимо, що перекладач перетворив речення, використавши декомпресію. Якщо в українському тексті речення безособове і тут навіть не вказується, що там ходить людина, а в англійському – перекладач вже вточнив, що там «блукає/ходить людина». Вживши фразу “sort of a person”, яка має розмовну конотацію, наголосив на тому, що в оригіналі тексту було використано розмовний елемент, але, звісно, того, що це ціле речення-суржик, в англійському перекладі не видно.

Як бачимо, суржик не відтворюється в цільовому тексті, але щоб зберегти розмовність, перекладач звертається до інших елементів розмовно-побутового стилю: це можуть, зазвичай, бути просторічна або розмовна лексика, або вжиті певні граматичні форми, які відображають розмовність в англійській мові. Такі труднощі відтворення суржика спричинені, по-перше, культурною невідповідністю між англійським та українським соціолінгвістичними просторами; по-друге, відмінністю розуміння розмовності та побутовості в обумовлених мовах, що є результатом частого семантичного незбігу між значеннями українських та англійських слів, і звісно ж, по-третє, невичерпністю та багатогранністю розмовно-побутової лексики в українській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іваницький В. Порча языка и невроз пуризма: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linduist/Ivan/Ivan_PorJaz.php
2. История языков: <http://www.polit.ru/lectures/2005/11/09mudrak.html>
3. Мудрак О. Язык во времени. Классификация тюркских языков: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1241080740>
4. Этимологический словарь русского языка Макса Фасмера. – М.: Прогресс. М. Р. Фасмер, 1964-1973

5. Демченко В. Органічна та неорганічна українська мова. – Херсон, 2003. – С. 29
6. Рибалко О. Ще одна «русинська мова» //Правдиве українське серце. Олександр Рибалко. – К., 2010. – С.304
7. Ажнюк Б. М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. – К., 1999. – С. 295.
8. Чередниченко О. Про мову і переклад. – К., 2007. – С.72
9. Гриценко П. Проблема критеріїв оцінки мовної ситуації в Україні в останні десятиліття ХХ століття // Język ukraiński: współczesność – historia / Red. F. Czyżewski, P. Hrysenko. – Lublin, 2003. – S.15–23.
10. Шевельов Ю. Харків: подорожні враження і заклик // Шевельов Юрій. З історії незакінченої війни. – К., 2009. – С. 328–329
11. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Татаренко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін.. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С.665–668
12. Труб В. Явище «суржику» як форми просторіччя в ситуації двомовності // «Мовознавство». – 2000, №1. – С. 52-53
13. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1969. – С.239.
14. Ставицька Л. Українсько-російська двомовність: соціопсихологічні та лексико-графічні аспекти //Л. Ставицька // Дивослово. – 2001. – № 11. – С. 13–17.
15. Ставицька Л. Блудний суржик: міф, мова, стиль / Л. Ставицька // Мандрівець. – 2002. – № 1. – С. 18–27
16. Гончар О. Собор: <http://www.ukrcenter.com>
17. Honchar O. The Cathedral // translated by Yuri Tkach and Leonid Rudnytzky. – Toronto, 1989. – 308 p.
18. Винниченко В. Голод: <http://www.ukrcenter.com>
19. Vynnychenko V. Hunger // translated by L. Hirna and D. Struk. / From: Their Land: An Anthology of Ukrainian Short Stories Ed. Michael Luchlovich. Jersey City, NJ: Svoboda, 1964.